AUT, XLVI, 2008, p. 211-219

SENECA. *MORIENDI VIRTUS*

de

Elena-Tia SANDU

Vita, si ***moriendi virtus*** *abest, servitus est.* –
„Viața este o sclavie, dacă-ți lipsește virtutea de a muri."
(Sen., *Ep. 77*, 15)

Nicio filosofie nu e completă dacă, învățându-te cum să trăiești, nu te însoțește, măcar implicit, şi pe drumul din urmă.

Mors reprezintă în opera senecană, dar mai ales în scrisori, un laitmotiv, care, chiar şi numai prin frecvență, ar îndreptăți supranumele de „carte a morții senecană"[1] dat corespondenței filozofului, sau unul mai în spiritul formulărilor autorului: *De mortis metu*: „Despre teama de moarte"[2]. O simplă statistică, folosind programul de cercetare electronică oferit de biblioteca digitală IntraText[3] ne oferă următoarele date preliminare, grăitoare în sine: în corespondența senecană, cuprinzând 124 de epistole, substantivul *mors*: „moarte" însumează peste 150 de ocurențe (72 de ocurențe la cazul nominativ, 39 la genitiv, 9 la dativ, 21 la ablativ, 115 la acuzativ); verbul *mori*: „a muri" se întâlnește de peste 100 de ori, din care, de 60 de ori la infinitiv, ca nume al acțiunii; familia lexicală este întregită de cele aproximativ 70 de forme nominale reprezentate de adjectivul *mortalis*, *mortus* /*mortuus* şi de substantivul *mortalitas*.

Ce anume să fi prilejuit desele abordări ale acestui subiect? Cauzele sunt multiple şi complexe: să ne amintim pentru început că, datorită

[1] Considerate momente cruciale ale ființării umane, naşterea şi moartea au întemeiat rituri ale trecerii în toate culturile umanității. Noțiunea de „carte a morții", în afară de faptul că trimite la consemnarea ulterioară în scris a unor informații ce țin de mentalitatea orală prin excelență, dată fiind vechimea lor, mai comportă şi sensurile de scriitură fundamentală, cât şi de „hartă", dat fiind caracterul de în-drumar călăuzitor către lumea umbrelor. Formularea, improprie topic, de „cartea morții senecană" a fost folosită pentru a facilita conexiunea cu relativ recent apăruta, la noi, *Cartea morților tibetană* (sic!).

[2] Fiind una dintre temele mult dezbătute de stoici, era firesc ca Seneca să-i fi acordat atenție chiar într-o perioadă mai timpurie a vieții sale. Dialogul adresat prietenului său Paulinus, intitulat *De brevitate vitae* a fost datat ca aparținând anului 49 *p. Chr.* de către exegeți.

[3] http://www.intratext.com/IXT/LAT0230/_FAD.HTM

BDD-A6423 © 2008 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:28 UTC)

viziunii sale sumbre asupra evenimentelor sociale, aproape contemporane, relatate, cel pe care l-am putea numi „conştiinţa istorică a imperiului”[14], Tacitus, a fost considerat, de către unii exegeţi, un autor pesimist prin structură. Ce e drept, din materialul brut folosit de Tacitus în opera sa s-ar putea scoate chiar şi *O istorie veselă a Imperiului Roman*, dar numai pentru amatorii de umor macabru! Speranţa în justiţia reparatorie a posterităţii invocată autoconsolator de către Tacitus s-ar dovedi cu totul vană dacă n-am fi capabili să distingem între sacrificiul de sine, necesar oricărei întreprinderi valoroase, şi sacrificarea altora, în scopuri deloc înălţătoare: pagină după pagină, ne întâmpină în opera lui Tacitus cele mai felurite exemplificări ale crimei ajunse la rang de politică de stat!

Politica imperială de anulare a libertăţii de exprimare, mergând până la eliminarea fizică a adversarilor reali, potenţiali sau imaginari, reprezintă cauza de profunzime a afirmării plenare a stoicismului în această perioadă, ca formă de rezistenţă spirituală, având în vedere că stoicismul apăruse în Atena, cu mai bine de trei secole şi jumătate în urmă, în condiţii sociale asemănătoare, clasa aristocratică grecească fiind prinsă la mijloc în luptele pentru putere dintre urmaşii lui Alexandru cel Mare. Filosofiile integriste, globaliste (şcoala socratică şi aristotelică), care propuneau formule capabile să includă întreg sistemul social, nu se mai potriveau într-o Atenă fărâmiţată şi frământată de lupte intestine. Stoicismul şi epicureismul apar nu întâmplător în aceeaşi perioadă, în acelaşi loc, jucând rolul de Arcă a lui Noe, sisteme soteriologice individuale, care condiţionează salvarea de capacitatea neofitului de a parcurge un traseu elevator, care îl va duce în final la achiziţionarea pietrei filosofale: virtutea, în cazul stoicilor, plăcerea, la epicureici.

Dizgraţiat din nou, după o existenţă cu suişuri şi coborâşuri spectaculoase, Seneca se pregăteşte sufleteşte pentru actul final, conştient de iminenţa acestuia. Fie că este vorba de moartea naturală, *mors*, fie că e vorba, fără să se recunoască, despre teama de *nex*: „moarte violentă”, filosofia stoică senecană abstrage conceptul de Moarte, ca eveniment inexorabil al fiinţării, căruia omul trebuie să-i facă faţă cu seninătate. Corespondenţa senecană, scrisă într-o adevărată anticameră a morţii, constituie o maieutică etică. Adevărul este în noi. Trebuie să medităm continuu pentru a descoperi rosturile profunde ale vieţii şi ale morţii. Viaţa şi moartea sunt privite ca termeni ai aceleiaşi ecuaţii, nu însă opoziţi, ci complementari, care se valorizează reciproc.

Vrând să demonstreze, atât discipolului, cât şi sieşi, că „nu doare”, corespondenţa apelează deopotrivă la exemplele cele mai evidente, cât şi la sofistica cea mai subtilă, chiar la răsturnări şocante de perspectivă, încă din

BDD-A6423 © 2008 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:28 UTC)

prima scrisoare a corespondenței: *Quem mihi dabis qui aliquod pretium tempori ponat, qui diem aestimet, qui intellegat se cotidie mori? In hoc enim fallimur, quod mortem prospicimus: magna pars eius iam praeterit; quidquid aetatis retro est mors tenet.* „Pe cine îmi vei da ca exemplu care să pună vreun preț pe timp, care să-şi prețuiască ziua, care să priceapă că moare în fiecare zi? Căci în această privință ne înşelăm, anume că privim moartea ca şi cum s-ar afla înaintea noastră, când, de fapt, mare parte din aceasta deja a trecut; tot ceea ce din viața noastră este înapoi se află în stăpânirea morții." (Sen., *Ep. 1*, 2)

Unul dintre motivele pentru care moartea nu ar trebui temută constă, după Seneca, în caracterul ei evanescent: moartea nu este o stare (*tecum esse*), ci o trecere instantanee: *Mors ad te venit: timenda erat si tecum esse posset: necesse est aut non perveniat aut transeat*. (Sen., *Ep. 4*, 3). Argumentul, de natură epicureică, este oferit şi de Lucretius de-a lungul cărții a treia a *Poemului naturii*, carte dedicată aproape exclusiv combaterii acestei temeri de moarte. Argument care, din punct de vedere logic, este imbatabil, însă teama de moarte este atât de adânc încuibată în om, dincolo de resortul rațional, încât Seneca este nevoit să apeleze la tot soiul de exemplificări pentru a-şi demonstra teza. Spre pildă, autorul foloseşte metafora vieții-şuvoi, în voia căruia te laşi spre a fi dus, sau împotriva curentului căruia te zbați, un *topos* filozofic, cât şi literar: *Hoc cotidie meditare, ut possis aequo animo vitam relinquere, quam multi sic complectuntur et tenent quomodo qui aqua torrente rapiuntur spinas et aspera. Plerique inter mortis metum et vitae tormenta miseri fluctuantur et vivere nolunt, mori nesciunt.* – „Meditează zilnic la acest lucru, încât să poți părăsi cu sufletul împăcat viața, de care mulți se cramponează ca şi cei care, luați de şuvoi, se agață cu disperare chiar de colțuri sau spini. Cei mai mulți se zbat nefericiți între teama de moarte şi chinurile vieții şi nu vor să trăiască, nici nu ştiu să moară." (Sen., *Ep. 4*, 5). Imaginea este vie, sugerând disperarea cramponării omului de viață, dictată de instinctul de conservare. Caracterul deplorabil al acestei zbateri este accentuat prin verbul *fluctuantur*, în contrast evident cu sintagma *aequo animo*, prin transformarea unei relații antitetice, *vivere – mori,* într-o relație de quasi-sinonimie (viața şi moartea devin aidoma, datorită comportamentului inadecvat față de ambele), cât şi prin dubla trimitere a adjectivului *miseri*: spre subiectul *plerique*, pe care îl determină, fapt demonstrat de acordul în gen, număr şi caz; dar şi spre predicatul *fluctuantur*, prin topică[4].

[4] Sintactic, *miseri* nu este însă nici atribut al substantivului-subiect, nici nu trebuie confundat cu complementul modal (*misere*) al verbului predicat; însăşi dubla sa relație, cu subiectul şi cu predicatul deopotrivă (forma nominală *miseri* se comportă ca un nume predicativ căruia i-ar lipsi copula verbală, denotând un fapt paralel cu acțiunea exprimată

BDD-A6423 © 2008 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:28 UTC)

Zbaterile vieții sunt însă, ne liniștește maestrul, ușor de contracarat, *omnem pro illa sollicitudinem deponendo* „toată grija (cea lumească de la sine) lepădându-o". Corespondența apocrifă dintre Seneca şi apostolul Pavel are ca motivație tocmai apropierile dintre spiritul creştinismului primelor veacuri şi preceptele stoice, ambele reprezentând sisteme de gândire ce reclamau aplicarea practică a comandamentelor lor, dintre care cea mai importantă consta în îndemnul la îndurarea serenă a tuturor vicisitudinilor. Apropierile merg uneori până la formule aproape identice, cum se vede din exemplul de mai sus, unde am inserat între paranteze formularea din liturghia ortodoxă, fapt ce învederează, încă o dată, felul în care creştinismul a abstras din filosofia precreştină adevăruri pe care şi le-a însuşit[5].

Îndemnul lepădării grijilor reprezintă în stoicism calea atingerii ataraxiei sau a apatiei (etimologic, cu *a-* privativ: „lipsă a suferinței", din greacă), stare sugerată de sintagmele *aequo animo* şi *vita secura*, de construcția *placidi expectare*, a trăi şi a muri „cu suflet împăcat" ținând de condiția înțeleptului. Antropocentrist, stoicismul sfârşeşte odată cu ultima suflare a fiecăruia dintre adepții săi, moartea dând măsura vieții, în timp ce creştinismul, prin Iisus, promite mântuirea sufletului, viața pământească pregătind viața veşnică. Deşi nu vorbeşte niciodată explicit despre propria sa situație, Seneca era conştient de iminența condamnării sale, fapt dovedit de insistența asupra subiectului morții în întreaga corespondență, scrisă în anii retragerii. El însuşi potentat, avea să completeze şirul exemplelor ilustrative din opera sa cu propria moarte.

Existența lui Seneca a fost zbuciumată, cu mari suişuri şi pericole, şi nu întru totul superpozabilă preceptelor stoice. Încă din tinerețe, este silit să-şi tempereze zelul şi dorința de a se integra cu „trup şi suflet" unor curente de gândire. Este nevoit să renunțe la vegetarianism, întrucât această opțiune nutrițională era legată de cultele orientale împotriva cărora Tiberiu ia măsuri în anul 19 p. Chr. Acest motiv, adăugat problemelor de sănătate, îl determină să plece în Egipt (25 p. Chr.), în loc să-şi continue cariera

---

prin verbul predicat: *miseri fluctuantur = miseri sunt et fluctuantur*), justifică încadrarea sa ca element predicativ suplimentar.

[5] Iată un alt exemplu relevant: apoftegma creştină „Robeşte-mă, Doamne, spre a fi liber" (*Vezi 322 vorbe memorabile ale lui Petre Țuțea*, Humanitas, Bucureşti, 1997) extrapolează aserțiunea epicureică „Dacă vrei să fii liber, fă-te robul filosofiei", pe care o întâlnim citată în aceeaşi corespondență senecană: *Sed iam finis faciendus est et aliquid, ut institui, pro hac epistola dependendum. Id non de meo fiet: adhuc Epicurum compilamus, cuius hanc vocem hodierno die legi: 'philosophiae servias oportet, ut tibi contingat vera libertas'.*. – Dar deja trebuie să isprăvesc şi, precum am hotărât, trebuie să pun ceva şi în această scrisoare. Însă nu va fi ceva ce-mi aparține: să culegem din Epicur această maximă pe care am citit-o chiar astăzi: se cuvine să slujeşti filosofiei ca să ajungi la adevărata libertate." (Sen., *Ep. 8*, 7).

BDD-A6423 © 2008 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:28 UTC)

potrivită rangului şi vârstei. Revenit în Italia, urmează *cursus honorum*, dar calităţile sale strălucite de orator atrag invidia teribilă a lui Caligula cu ocazia pledării unei cauze în senat; ceva mai târziu, la vârsta de 41 de ani, este exilat pentru opt ani în Corsica, la uneltirile Messalinei, soţia împăratului Claudius. Readus la curtea imperială de către Agrippina (50 p. Chr.), în calitate de preceptor al lui Nero, Seneca va deveni, alături de Burrus, sfetnicul noului împărat, încercând să-l modeleze pe acesta în conformitate cu preceptele stoice. După un *fiasco* ideologic şi pedagogic asumat de către magistru mai târziu – Nero renunţă făţiş la imaginea suveranului clement (61 p. Chr.), Seneca cere îngăduinţa să se retragă din viaţa politică, invocând vârsta înaintată. Conspiraţia condusă de Piso fiind descoperită (65 p. Chr.), deşi nu se dovedeşte implicarea directă a filosofului, spre deosebire de a nepotului său, poetul Lucanus, care va fi acuzat şi executat ca participant, Nero va trimite fostului său profesor şi consilier ordinul de sinucidere, eveniment anticipat – corespondenţa cu Lucilius o dovedeşte – de către (acum) înţeleptul Seneca. Această existenţă spectaculoasă, pusă de unii exegeţi, măcar în parte, pe seama sângelui său spaniol, trebuie mai degrabă atribuită vâltorii timpului în care a trăit. La o analiză mai profundă, am putea relaţiona aceste fapte cu problematica alianţei dintotdeauna vremelnice şi sortite, cu rare excepţii, eşecului, dintre politică şi filozofie.

Relativizarea morţii se face şi prin relativizarea conceptelor de *dominus* şi *servus*, printr-o perspectivă răsturnată, paradoxală, în stil senecan, întrucât moartea nu este doar o prerogativă a stăpânului: *Cogita posse et latronem et hostem admovere iugulo tuo gladium; ut potestas maior absit, nemo non servus habet in te vitae necisque arbitrium. Ita dico: quisquis vitam suam contempsit tuae dominus est.* – „Gândeşte-te că şi un hoţ şi un duşman ar putea să-ţi pună tăişul la gât: deşi îi lipseşte puterea, orice sclav are asupra ta drept de viaţă şi de moarte. Îţi zic răspicat: oricine îşi disprețuieşte propria viaţă este stăpân pe a ta." (Sen., *Ep. 4*, 8). Prerogativă prin excelenţă a lui *dominus*, dreptul de viaţă şi de moarte (*ius vitae necisque*) se exercita asupra tuturor membrilor familiei, din care erau consideraţi ca făcând parte şi sclavii. Nu trebuie luate în considerare doar situaţiile extreme ale sclavilor ridicaţi împotriva stăpânilor. De altfel, măsurile punitive erau drastice în asemenea cazuri: întrucât sclavii familiei erau puşi să răspundă în mod solidar pentru o asemenea faptă, s-a întâmplat ca un număr de până la câteva sute de sclavi să fie executaţi din cauză că unul dintre ei îşi ucisese stăpânul. Un pericol semnificativ pentru o persoană care îşi croise o carieră politică sau administrativă, precum Seneca sau prietenul său, Lucilius, îl reprezentau nu atât sclavii – filozoful luase atitudine în opera sa faţă de situaţia sclavilor, clamând egalitatea lor cu stăpânii, în calitate de „semeni" – cât categoria liberţilor, foşti sclavi

BDD-A6423 © 2008 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:28 UTC)

eliberați, care se bucurau în perioada imperială de o putere la curte nemaiîntâlnită până atunci. Liberții, îmbogățiți prin afaceri oneroase şi denunțuri, se implicau şi influențau adesea cursul evenimentelor, în funcție de propriile interese, în *domesticis insidiis*, complicatele intrigi şi lupte pentru putere dintre facțiunile dizidente de la palat.

Şi în ce priveşte te(a)ma morții, în corespondența adresată lui Lucilius se întâlnesc aceleaşi similitudini cu tezele epicureice, din nou, doar în aparență, frapante: tratând în cartea a III-a a *Poemului naturii* problematica legăturii dintre *animus* şi *anima*, Lucretius abordează, în imagini penetrante, şi frica de moarte, „căci numai ea otrăveşte a omului viață întreagă, / toate-nnegrind cu a morții culoare şi-oprindu-l să guste/ vreo plăcere curată, cu totul lipsită de umbră." (v. 36-38). Aceste similitudini atitudinale se bazează pe faptul că stoicismul şi epicureismul, în starea lor genuină, au multe puncte în comun: teama de moarte, care se opune ataraxiei stoice, pe de o parte, şi plăcerii epicureice, pe de altă parte, este înfierată de ambele şcoli, ca fiind o lamentabilă împotrivire la rostuitele legi ale firii: „Om de nimic, încetează cu plânsul şi lasă bocirea, / te-ai veştejit doar storcând a vieții plăcere întreagă: / însă dorind ce lipsea şi dând în ce-aveai cu piciorul, / viața încet ți-a scăpat ne-mplinită, lipsită de farmec / şi deodată-ai văzut în picioare la capul tău moartea, / fără-a putea să-i urmezi mulțumit şi sătul întru totul. / Hai dă-le pe toate de-o parte ce nu mai sunt pentru vârsta-ți, / altora lasă-al tău loc, bucuros: e o lege ne-nfrântă." (Lucretius, III, *De rerum natura*, v. 955-962). În schimb, soteriologia stoică, spre deosebire de cea creştină, nu are loc după moarte, ci în timpul vieții, ceea ce face ca moartea şi viața să se valorizeze reciproc. Ca dat natural iminent sau ca accident, moartea inevitabilă trebuie să constituie un argument permanent în trăirea unei vieți de calitate, indiferent de durata ei. Ieşirea din viață trebie privită cu aceeaşi egalitate a sufletului, cu împăcare serenă. Calea către o viață şi o moarte bună, dreaptă, frumoasă este înțelepciunea, cea care îl ajută pe om să cunoască şi să practice virtutea, aspirând către binele suprem.

Iată o mărturie impresionantă a eliberării.

> *Ego tibi videor inertiam suadere? In hoc me recondidi et fores clusi, ut prodesse pluribus possem. Nullus mihi per otium dies exit; partem noctium studiis vindico; non vaco somno sed succumbo, et oculos vigilia fatigatos cadentesque in opere detineo. Secessi non tantum ab hominibus sed a rebus, et in primis a meis rebus: posterorum negotium ago. Illis aliqua quae possint prodesse conscribo; salutares admonitiones, velut medicamentorum utilium compositiones, litteris mando, esse illas efficaces in meis ulceribus expertus, quae etiam si persanata non sunt, serpere desierunt. Rectum iter, quod sero cognovi et lassus errando, aliis monstro. Clamo: vitate quaecumque vulgo placent, quae casus attribuit; ad omne*

BDD-A6423 © 2008 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:28 UTC)

fortuitum bonum suspiciosi pavidique subsistite: et fera et piscis spe aliqua oblectante decipitur. Munera ista fortunae putatis? Insidiae sunt.

„Ți se pare că te îndemn la trândăvie? Dar tocmai pentru asta m-am retras şi mi-am zăvorât uşile, ca să pot fi de folos mai bine celor mulți. Nu am o zi de odihnă, iar o bună parte din nopțile mele o închin studiului; nu mă delas somnului, ci cad potopit; ochii osteniți şi clipocind de veghere mi-i țin treji la lucru. M-am îndepărtat nu atât de oameni, cât de treburi, şi în primul rând de la propriile treburi: slujesc viitorimii. Pentru cei ce vor veni notez unele lucruri ce ar putea fi de folos; aştern pe hârtie unele îndemnuri de bine, ca nişte rețete de medicamente utile, pe al căror efect binefăcător l-am încercat pe propriile mele răni care, dacă nu s-au vindecat cu totul, măcar au încetat să se mai întindă. Arăt altora calea cea buna, pe care eu am aflat-o târziu, obosit de o lungă rătăcire, şi strig: feriți-vă de tot ce e pe placul mulțimii, de cele scoase în cale de întâmplare; țineți-vă deoparte, neîncrezători şi temători, de orice dar al norocului: şi fiarele şi peştii sunt înşelați cu momeli amăgitoare. Le socotiți daruri ale soartei? Sunt capcane.” (*Ep.7*)

În fața unei astfel de confesiuni, n-ar fi doar de prisos să-i mai imputăm lui Seneca scăderile din timpul vieții, căci a anula valoarea de adevăr a scriiturii sale prin sancțiunea neconformității totale dintre fapte şi spuse pare mai degrabă o jalnică justificare a propriilor neputințe, inclusiv a neputinței de a ne elibera de preconcepții. Cel care ne-a învățat, prin propriul exemplu, dacă nu cum să trăim, măcar faptul că se poate muri frumos[6], nu ne sileşte să-i acceptăm adevărurile. Opera şi viața sa demonstrează, celor ce vor să observe, că trăim şi murim pe cont propriu. El, înțeleptul, doar ne îndeamnă să ne căutăm propriul drum, să ne trăim propria viață, să ne descoperim propriul adevăr.

Căci, cum spune magistrul: *Patet omnibus veritas. Nondum est occupata. Multum ex illa etiam futuris relictum est*: „Adevărul este deschis tuturor. Încă nu a fost luat în stăpânire cu totul. A mai rămas şi viitorimii mult din el.” (Sen., *Ep. 33*, 11).

VALETE!

BIBLIOGRAFIE SELECTIVA

Burduşa, Elena-Tia, *Modalități retorice în corespondența senecană*, în vol. „Sesiunea de comunicări ştiințifice a Catedrei de Limbi Clasice”, coord.

[6] Aşa cum o atestă Tacitus, în *Annales*, XV, 62-63, unde este descrisă, în termeni impresionanți, scena morții asistate a lui Seneca. Este lipsit de îndoială faptul că forța acestei descrieri a determinat crearea unor importante opere de arta plastică, printre care tabloul lui Peter Paul Rubens, 1615.

BDD-A6423 © 2008 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:28 UTC)

prof. univ. dr. Dan Negrescu, lect. dr. Claudiu Arieşan, ed. I, Timişoara, 1999, p. 35-40.
Burduşa, Elena-Tia, *Ucenicia lui Lucilius*, în AUT, XXXIX, 2001, p. 356-365.
Burduşa, Elena-Tia *Condicio humana - primele atestări*, în AUT, XL, 2002, p. 173-185.
Burduşa, Elena-Tia, *Seneca*, *Epistulae morales ad Lucilium. Scrisoarea I – a VI-a – curs practic: text latin, traducere, indicaţii gramaticale şi comentarii*, Timişoara, TUT, 2002.
Cizek, E., *Istoria literaturii latine. Imperiul*. Partea I, cap. *Societatea, cultura şi literatura în sec. I e.n. (14–96)*, p. 5-32; cap. *Seneca*, p. 143-242, Bucureşti, Tipografia Universităţii din Bucureşti, 1975.
Cizek, E., *Seneca*, Bucureşti, Editura Albatros, 1972.
Dragomirescu, Gh. N., *Mică enciclopedie a figurilor de stil*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1975.
Ernout, A., Meillet, A., *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire de mots, 4ème édition,* Paris, Librairie C. Klincksieck, 1959.
Grimal, P., *Civilizaţia romană,* 2 vol., traducere, prefaţă şi note de E. Cizek, Bucureşti, Editura Minerva, 1973.
Grimal, P., *Literatura latină*, traducere de Mariana şi Liviu Franga, note suplimentare şi cuvânt înainte de Liviu Franga, Bucureşti, Editura Teora, 1997.
Grimal, P., *Seneca sau conştiinţa Imperiului*, trad. de Barbu şi Dan Sluşanschi; cuvânt înainte, adnotări şi indici de Dan Sluşanschi, Bucureşti, Editura Univers, 1992.
Guţu, Gh., *Dicţionar latin-român*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983.
Guţu, Gh., *L. Annaeus Seneca. Viaţa, timpul şi opera morală*, Casa Şcoalelor, 1944.
Lewis C., Short C., *A Latin dictionary*, Oxford, The Clarendon Press, 1933.
Pichon, R. *Histoire de la littérature latine, Livre III L'époque impériale*, cap. *Le causes de la décadence*, p. 432-450, subcap. *Sénèque*, p. 488-508, Paris, ed. a IX –a,1924.
Seneca, *Ad Lucilium Epistulae Morales*, ediţie îngrijită de Otto Hense, Lipsiae in aedibus B.G. Teubneri, MCMXIV.
Seneca, *Epistulae ad Lucilium*, ed. îngrijită de O. Hense, Teubner, Leipzig, 1914.
Seneca, *Scrisori către Lucilius*, trad. de Gh. Guţu, studiu introductiv de Isac Davidsohn, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1967.
Seneca, *Scrieri filozofice alese*, antologie, prefaţă şi tabel cronologic de Eugen Cizek, Bucureşti, Editura Minerva, 1981.
Stere, Ernest, *Din istoria doctrinelor morale*, cap. *Stoicismul*, *Epicureismul*, Iaşi, Polirom, 1998, p. 97-125.
Vlăduţescu, Gh., *Bufniţa Minervei*, cap. II *Filosofia şi cetatea*, p. 41-59, cap. III *Natura, reprezentarea naturii şi filosofia*, p. 60-87, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1996.
Vlăduţescu, Gh., *Etica lui Epicur*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1972.

BDD-A6423 © 2008 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:28 UTC)

Vlăduțescu, Gh., *Filozofia în Roma antică*, cap. I, *Cicero, decuparea orizontului*, p. 9-67, cap. II, *Lucrețiu. O nouă reconstrucție a epicureismului*, p. 68-137, cap. III, *Stoicismul sau conştiința de sine a Romei*, p. 138-209, Bucureşti, Editura Albatros, 1991.
Vlăduțescu, Gh., *Filosofia în Grecia veche*, cap. *Epicur*, p. 373-404; cap. *Stoicismul*, p. 404- 432, Bucureşti, Editura Albatros, 1984.

SENECA. *MORIENDI VIRTUS*

(Abstract)

The article shows, although Seneca was blamed for not living according to the Stoic precepts he had reached, he at least knew how to die accordingly. This is proved by his work and by the ancient testimonies.

BDD-A6423 © 2008 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:35:28 UTC)